

POLONICA W CZASOPIŚMIE „UKRAINSKIJ WIESTNIK” (1816–1819) – PRÓBA SYSTEMATYZACJI

MAGDALENA DĄBROWSKA

**THE POLONICA IN THE PERIODICAL “UKRAINSKY VESTNIK” (1816–1819)
– AN ATTEMPT TO SYSTEMIZE**

ABSTRACT

The paper presents the materials related to Poland and the translations of the works of the Polish authors (polonica) in the periodical “Ukrainsky Vestnik”, published in Russian in Kharkiv in the years 1816–1819. A polonicum shall be interpreted in accordance with the National Library’s definition. The paper represents comparative research in the field of the Polish-Russian-Ukrainian literary connections in the early 19th century (role of P. Hulak-Artemowski as a translator of the Polish literature and the first Polish language teacher at the Kharkiv University). The publications in the periodical “Ukrainsky Vestnik” are grouped into: 1. original publications and translations, 2. historical studies about the Polish and East-Slavic connections (e.g. during the Uprising of Chmielnicki), outlines of history of the Polish literature and culture and the translations of the Polish poetry and journalism in the Enlightenment (e.g. F. K. Dmochowski’s speech about I. Krasicki), translations of the Krasicki’s essays, the poetry by A. Naruszewicz and F. Karpiński. In the paper were used the quantitative and qualitative research methods.

KEY WORDS “Ukrainsky Vestnik”, Kharkiv, polonicum, reception, P. Hulak-Artemowski

CONTACT Uniwersytet Warszawski, Warszawa; m.dabrowska@uw.edu.pl

Polonica to publikacje wydane poza granicami Polski, spełniające przynajmniej jedno z trzech kryteriów: językowe (w języku polskim lub stanowiące przekład z tego języka), treściowe (wykazujące związek tematyczny z Polską i Polakami) i etniczne (autorstwa osoby pochodzenia polskiego) (zob.: Polonica zagraniczne: <https://www.bn.org.pl/bibliografie/bibliografia-narodowa/polonica-zagraniczne> [cyt. 2023-10-10]). W „Ukrainskim Wiestniku”, wydawanym w latach 1816–1819 w Charkowie, spotykamy się z publikacjami spełniającymi dwa pierwsze kryteria: przekładami dzieł literackich, publicystycznych i naukowych na język rosyjski oraz opracowaniami na temat dziejów Polski i relacji polsko-wschodniosłowiańskich. Granice między tymi grupami są płynne, ponieważ często zdarza się, że dana publikacja rzuca światło na kulturę czy historię Polski i jednocześnie stanowi przekład z języka polskiego.

Głównym celem niniejszego artykułu jest systematyzacja poloników w tym zapomnianym charkowskim miesięczniku społeczno-literackim. Podjęcie takiej próby, opartej na ilościowych i jakościowych metodach prasohistorycznych badań bibliograficznych oraz metodach komparatystycznych o zorientowaniu genetycznym, jest podstawowym krokiem na drodze do uzupełnienia wiedzy o charkowskim środowisku polonistycznym początków XIX wieku oraz recepcji piśmiennictwa polskiego w państwie carów. Określenie „systematyzacja” rozumiane jest jako poszerzenie wiedzy o tekstach, ich autorach i tłumaczach oraz profilu tematycznym, a także – w związku z tym, że ukazały się na tych samych łamach – wzajemnych zależnościach między nimi oraz roli i miejscu w programie i strukturze całego czasopisma.

„Ukrainskij Wiestnik” liczy łącznie 48 ksiąg (16 części) o zbliżonej objętości. Większość ksiąg składa się z pięciu działów: *Nauki i sztuki*, *Literatura piękna* (z wyodrębnieniem dwóch poddziałów: *Proza i Wiersze*), *Zapiski charkowskie* oraz *Różności* (w niektórych był obecny też dział *Literatura dziecięca*). Poszczególne publikacje są w ramach działów numerowane; zdarza się, że w tekście głównym czasopisma oraz w jego spisie treści poszczególne pozycje – również polonica – występują pod różniącymi się od siebie tytułami¹. Pomysł założenia miesięcznika przypisuje się Iwanowi Sriezniewskiemu, wydawcami i redaktorami zostali Eugrafij Fiałofitski, Razumnik Gonorski i Grigorij (Hryhorij) Kwitka-Osnowjanenko. Tymi trzema nazwiskami było podpisane ogłoszenie o jego powstaniu opublikowane w moskiewskim piśmie „Wiestnik Jewropy” w 1816 roku (Гонорский, Филомафитский, Квитка 1816: 77–80). Zespół bibliografów kierowany przez Aleksandra Zapadowa nazwał „Ukrainskij Wiestnik” „pierwszym w Ukrainie czasopismem wydawanym za środki Uniwersytetu Charkowskiego” (Русская периодическая... 1959: 159). Ludwik Janowski określił go mianem „organu uniwersyteckiego, wzorowanego na pismach zagranicznych” (Janowski 2004: 110). Być może źródłem inspiracji był dla charkowian sam „Wiestnik Jewropy”, także wzorowany przez swego założyciela, Nikołaja Karamzina, na poczytnych zachodnich wydawnictwach periodycznych. „Specjalny organ uniwersytecki” widział w „Ukrainskim Wiestniku” Dmitrij Bagaliej, zarazem jednak – w oparciu o notatkę Fiałofitskiego, zawierającą zestawienie liczby prenumeratorów i kosztów wydania poszczególnych roczników – kwestionował on jego finansową zależność od uczelni: „«Ukrainskij

1 Za przykład może służyć przekład *Mowy na obchód pamiętki Ignacego Krasickiego*... Franciszka Ksawerego Dmochowskiego, opublikowany w dwóch numerach 1818 roku (Дмоховский 1818: 48–72, 283–327). W spisach treści figurował on pod skróconymi tytułami: *Mowa Dmochowskiego w pochwałę I. Krasickiego* (w numerze lipcowym) oraz – bez wskazania autora – *Mowa na dzień wspomnienia o Krasickim* (w numerze październikowym).

Wiestnik» wydawany był nie przez uniwersytet i nie w imieniu uniwersytetu, lecz przez [...] Filomafitskiego: od drugiego roku nie tylko zarabiał na siebie, ale nawet przynosił niewielki dochód” (Багалей 1904: 762). Bez względu na to jednak, jak określimy związek charkowskiego miesięcznika z uniwersytetem, osoby zaangażowane w jego wydawanie możemy podzielić na dwie kategorie: pozostające w strukturach uczelnianych i okazjonalnie współpracujące z redakcją. Zasadniczy trzon pierwszej grupy tworzą wykładowcy oraz studenci, do drugiej należą autorzy nadsyłanych tekstów, w tym listów do redakcji.

„Ukrainskij Wiestnik” był czasopismem rosyjskojęzycznym, co oznacza, że w tym języku miał stronę tytułową, spisy treści i większość publikacji oraz wszystkie noty redakcyjne. Pojedyncze publikacje były w języku ukraińskim. Przedstawiciele charkowskiego środowiska intelektualnego byli bowiem z reguły dwujęzyczni, a dominacja publikacji rosyjskojęzycznych w miesięczniku wynikała z polityki językowej i narodowościowej władz carskich. O charkowskich wydawnictwach periodycznych z lat 1816–1825² Igor Łosijewski pisał, że były rezultatem współpracy kulturalnej dwóch słowiańskich narodów (Лосиевский 1993: 69).

W języku ukraińskim została zamieszczona na jego łamach *Suplika do Hryčka K...y* Piotra (Petra) Hułaka-Artemowskiego (Гулак-Артемовский 1818b: 363–365), bodaj najbardziej znaczącego twórcy dwujęzycznego³. Kilkakrotnie kierowaną do jej adresata – jednego z wydawców pisma, Kwitki-Osnowjanenki – prośbę o wpuszczenie „do chaty” Anna Petlak odczytała jako zabieganie o opublikowanie innego utworu tegoż autora, bajki *Pan i pies*, którego pierwowzorem był reprezentujący ten sam gatunek i noszący taki sam tytuł głośny wiersz Ignacego Krasickiego (Petlak 2008: 18–19). Wysiłki okazały się skuteczne: *Pan i pies* został zamieszczony w „Ukrainskim Wiestniku” obok wiersza adresowanego do Kwitki-Osnowjanenki (Гулак-Артемовский 1818a: 356–362). Ta sama badaczka dostrzegła w *Suplice do Hryčka K...y* narzekania na „liczne błędy drukarskie w ówczesnych publikacjach tekstów pisanych w języku ukraińskim, którego ortografia nie była jeszcze ustalona” (Petlak 2008: 19). Można dodać, że suplika była formą wypowiedzi przeznaczoną do składania prośb i skarg. Utwór ten daje wyobrażenie o sytuacji języka ukraińskiego i publikacji w nim w Rosji XIX wieku, ale jednocześnie – wraz z samą bajką o panu i psie – może być uznany za symboliczne potwierdzenie pozostawania twórców ukraińskich w kręgu oddziaływania literatury polskiej.

Obecność poloniców w „Ukrainskim Wiestniku” można tłumaczyć na dwa sposoby. Pierwszy powód ma związek z programem czasopisma, sformułowanym już w pierwszej nocie redakcyjnej i konsekwentnie powtarzanim w kolejnych, drugi – nie tylko z celami stawianymi przez redakcję, ale też z rozrastającą się strukturą organizacyjną Uniwersytetu Charkowskiego.

2 W tym samym roku, w którym powstał „Ukrainskij Wiestnik”, do rąk czytelników trafił „Charkowski Demokrit”, miesięcznik – jak się okazało efemeryczny, gdyż doczekał się tylko sześciu numerów – o profilu humorystycznym, wydawany przez Wasilija Masłowicza. W latach 1824–1825 ukazywał się pod redakcją Aleksandra Skłabowskiego „Ukrainskij Żurnał”, dwumiesięcznik określany mianem „pedagogicznego” (zob. Русская периодическая... 1959: 160–161, 181–182).

3 W niniejszym artykule przedmiotem rozpatrzenia stanie się przede wszystkim jego twórczość rosyjskojęzyczna, ale należy mieć świadomość, że jest ona oceniana niżej od ukraińskojęzycznej. Jan Janów pisał, że „dorobek literacki w języku rosyjskim niewątpliwie nie uchroniłby [Hułaka-]Artemowskiego od zapomnienia [...]; sławę zdobył głównie utworami w języku ojczystym, które zajmują ważne miejsce w rozwoju literatury ukraińskiej” (Janów 1936: 199).

W zapowiedzi kontynuowania wydawania tego periodyku w 1819 roku redaktorzy pisali, że powstał on z myślą o „przekazywaniu prawdziwej wiedzy o miejscowej ziemi oraz sprzyjaniu w miarę możliwości sukcesom oświecenia” (Объявление 1818: 124). „Miejscowa ziemia” to Ukraina, w szczególności Ukraina Słobodzka (Słobodszczyzna), do której ośrodków administracyjnych i kulturalnych należał Charków. W słowach o „sukcesach oświecenia” wybrzmiewa przekonanie o możliwości podniesienia poziomu miejscowej edukacji oraz, wyartykułowana już w pierwszym anonsie redakcyjnym, chęć odparcia zarzutu, że „postępy oświecenia są tutaj wolniejsze niż w innych miejscach” (От издателей 1816: 6). „Tutaj” oznacza prowincję, „innymi miejscami” są stołeczne ośrodki państwowe, Moskwa i Petersburg. Powstanie charkowskiego periodyku można uznać więc za wcielenie w życie idei regionalizmu oraz przejaw patriotyzmu lokalnego i ambicji intelektualnych lokalnych elit. Znaczna część autorów, których utwory zasilały jego zawartość, pochodziło z Charkowa i jego okolic. Już we wspomnianym pierwszym anonsie, zawierającym zarys programu miesięcznika, redaktorzy zapewniali czytelników, że dołożą starań, aby „lokalni pisarze [...] przekazywali swoje dzieła” (От издателей 1816: 4). Zamierzony cel udało się osiągnąć: „Ukrainskij Wiestnik” wypełniły opracowania historyczne, geograficzne, etnograficzne o ziemi ukraińskiej, a współpracownicy pisma – nadsyłający do redakcji nie tylko teksty oryginalne, ale także przekłady – w dużym stopniu wywodzili się z Charkowa i Ukrainy Słobodzkiej. Na zawartość miesięcznika złożyły się też relacje z podróży, obfitujące w utrzymane w konwencji sentymentalnej i romantycznej opisy ziem ukraińskich⁴. Przedstawiając przeszłość i współczesność Ukrainy, autorzy zwracali uwagę na powiązania z Polską i Polakami, wspólne karty historii oraz podobieństwo obyczajów i języka. Nieprzypadkowo do najczęściej przywoływanych na łamach pisma cytatów należały słowa z wiersza Stanisława Trembeckiego *Gość w Heilsbergu* (poświęconego Krasickiemu, poecie i biskupowi warmińskiemu), wskazujące na „jedne początki” oraz „jedną krew” Polaków i Rusinów, podobieństwo ich języka i charakteru, jednakową „naturę twardą”, „śmiałość nieprzerwaną” i „śmierci pogardę” (Trembecki 1784: 3). W zainteresowaniu historią Ukrainy i jej specyfiką na słowiańskiej „mapie” należy szukać pierwszego wyjaśnienia sięgnięcia redaktorów i współpracowników charkowskiego miesięcznika po tematykę polską.

Druga przyczyna wiąże się z założeniem na Uniwersytecie Charkowskim Katedry Języka Polskiego oraz powołaniem na pierwszego lektora języka polskiego Hułaka-Artemowskiego. Katedra powstała w 1818 roku, za rządów rektorskich matematyka Timofieja Osipowskiego, sam zaś uniwersytet – w 1804 roku, gdy kuratorem charkowskiego okręgu naukowego – pierwszym w dziejach – był Seweryn Potocki, a na pierwszego rektora został powołany filolog Iwan Ryzski. Obok opracowań na temat polskiej historii oraz wspólnych kart w dziejach Polski i Wschodniej Słowiańszczyzny zaczęły pojawiać się w czasopiśmie „Ukrainskij Wiestnik” zarysy dziejów polskiej literatury i kultury oraz przekłady dzieł naukowych, publicystycznych oraz literackich z języka polskiego na rosyjski. Początkowo wychodziły one spod pióra Hułaka-Artemowskiego i były traktowane przez niego samego i redaktorów miesięcznika jako zachęta do podjęcia nauki w katedrze oraz materiał edukacyjny dla studentów. Z czasem autorami

4 Nawiązując do tytułu książki Władysława Syrokomli (Ludwika Kondratowicza) *Podróż swojaka po swojszczyźnie*, można powiedzieć, że na takie miano zasługuje także część publikacji w charkowskim czasopiśmie. Ten sam wniosek pozwalają sformułować też utwory opublikowane poza tymi łamami (por.: Киселев, Васильева 2015: 20–42).

stali się sami studenci, przygotowujący przekłady literatury polskiej – głównie poezji oświeceniowej – jako prace zaliczeniowe. Wybrane „próbki” studenckiego pióra znajdujemy nie tylko w „Ukrainskim Wiestniku”, ale też w wydawanych po zakończeniu każdego roku akademickiego zbiorach prac studentów (np. *Сочинения и переводы...* 1819) oraz w tomikach poetyckich poszczególnych z nich (*Склябовский* 1819b). Jeżeli nawet „Ukrainskij Wiestnik” nie spełniał wymogów organu uniwersytetu z punktu widzenia źródeł finansowania, o czym pisał Bagaliej, to z całą pewnością był nim jako kronika prowadzonej działalności naukowej i dydaktycznej. Świadczy o tym obecność w nim nie tylko prac studentów, ale też w dziele *Zapiski charkowskie* sprawozdań z zakończonej sesji egzaminacyjnej, zawierających imienne spisy członków władz oświatowych oraz studentów i wolnych słuchaczy wraz z tytułami ich prac zaliczeniowych (np. *Университет* 1817: 85–87). Z zawartości miesięcznika jasno wynika, iż założenie Uniwersytetu Charkowskiego było uznawane przez lokalne środowisko intelektualne za przełomowy moment w dziejach miasta i regionu. Tak stawiał sprawę Iwan Wernet (Jean Vernet?), osiadły na ziemi ukraińskiej i stale współpracujący z „Ukrainskim Wiestnikiem” Szwajcar, o którym Janowski pisał, że podejmował – z szerokim wykorzystaniem „sentymentalnej frazeologii” – „pierwsze próby krajowych opisów” (Janowski 2004: 117). „Zostawiam wprawnemu pióru kogoś innego trud opisania przemian, które dokonały się w Charkowie od czasu założenia uniwersytetu” – pisał Wernet w *Мыслях о Чарковие*, dedykowanych Kwitce-Osnowjanence (*Вернет* 1817: 187), sygnalizując szczególną wagę tego wydarzenia i potrzebę jego gruntownego zbadania.

W dziejach poloniców w czasopiśmie „Ukrainskij Wiestnik” można wyróżnić dwa okresy: lata 1816–1817, gdy było ich jeszcze niewiele i kiedy dominowały wśród nich opracowania historyczne, oraz lata 1818–1819, czas stopniowego wzrostu ich liczby i zróżnicowania w zakresie formy oraz treści. Łączna liczba poloniców zbliża się na jego łamach do czterdziestu⁵, z czego z pierwszych dwóch lat pochodzi mniej niż dziesięć, z dwóch pozostałych zaś – około trzydziestu (w tym znakomita większość w 1819 roku). Na polonica opublikowane w latach 1819–1819 składały się przekłady z języka polskiego tekstów naukowych, publicystycznych i literackich, oryginalne mowy okolicznościowe oraz listy do redakcji, a wśród przekładów (czy naśladownictw) dzieł literackich – poezja liryczna, eseistyka oraz małe formy prozy fabularnej.

Opracowania historyczne, zawierające wzmianki o wydarzeniach z historii Polski, królach i dowódcach wojskowych, miały charakter zarysów dziejów Ukrainy, zwłaszcza tej jej części, która była nazywana wtedy – zarówno przez historyków, jak i pisarzy – Małorosją (*Квитка-Основьяненко?* 1816: 145–156, 304–314). Różniły się od siebie zasięgiem chronologicznym, rzucając światło na różne czasy (*Введение...* 1817: 249–271, 3–11) albo na okresy przełomowe – rządy Bohdana Chmielnickiego (*Гетман Хмельницький...* 1816: 7–21, 3–19) lub czasy od śmierci Chmielnickiego do bitwy pod Połtawą (*Грибовский* 1816: 19–33, 151–168, 265–297). Historia Rzeczypospolitej była postrzegana jako wspólny element burzliwej historii Słowian.

Wzmianki historyczne objęły w publikacjach z pierwszych dwóch lat wychodzenia pisma również postaci i wydarzenia legendarne. O władcy Polan lub Goplan Popielu, zjedzonym przez myszy, opowiada czterowiersz w przeglądzie charkowskich nowości wydawniczych, w notce o pośmiertnym wydaniu poezji i prozy Akima Nachimowa (*Библиография...* 1816: 141)⁶.

5 Poniżej wymieniane będą tylko wybrane – najbardziej reprezentatywne – publikacje pochodzące z wyróżnionych okresów i należące do poszczególnych grup.

6 Chodzi o wydanie dzieł Nachimowa z 1815 roku i zawarty w nim epigramat *Do króla polskiego Popiela*,

Wzrost liczby poloników oraz rozszerzenie ich repertuaru genologicznego i tematycznego nastąpił po uruchomieniu Katedry Języka Polskiego na podstawie rozporządzenia Ministerstwa Oświaty O wprowadzeniu na Uniwersytecie Charkowskim nauczania języka polskiego i literatury z 25 lipca 1818 roku (Сборник... 1866: 320–321) oraz objęciu przez Hułaka-Artemowskiego w dniu 4 grudnia tego roku posady lektora języka polskiego. Etap przygotowań do założenia katedry obrazuje w „Ukrainskim Wiestniku” przypis redaktorów do przekładu – pióra Hułaka-Artemowskiego – *Mowy na obchód pamiątki Ignacego Krasickiego...* Franciszka Ksawerego Dmochowskiego, zawierający stwierdzenie, że ma on stać się „wprowadzeniem do kursu języka polskiego (który [...] planuje się prowadzić w [...] uniwersytecie) i zachętą do uczestniczenia w nim” (Дмоховский 1818: 51). Uroczystość zainaugurowania jej działalności uświetniła *Mowa na dzień otwarcia Katedry Języka Polskiego przy Cesarskim Uniwersytecie Charkowskim...* Hułaka-Artemowskiego, opublikowana na tych łamach w lutym 1819 roku (Гулак-Артемовский 1819a: 129–161). Jeśli potraktować przekład obszernej mowy Dmochowskiego, zgodnie z sugestią redaktorów, jako „wprowadzenie do kursu języka polskiego”, to był on wstępem do dziejów języka i piśmiennictwa polskiego oraz nauki w Polsce i zapowiedzią programu kształcenia w katedrze, obejmującego – poza samą nauką języka polskiego oraz ćwiczeniami translatorskimi – zagadnienia slawistycznego językoznawstwa porównawczego. Z zawartości charkowskiego czasopisma wynika, iż studenci szlifowali swoje umiejętności głównie na materiale poetyckim (choć jako pierwszy został opublikowany przekład nie wiersza, lecz szkicu *Okolice Renu*, zaczerpniętego z „Tygodnika Polskiego” i stanowiącego list Antoniego Borzewskiego do Brunona Kicińskiego⁷), przy czym dotyczyły one nie tyle warsztatu przekładowego, ile szeroko rozumianej sztuki poetyckiej, technik konstruowania wiersza. Spod ich pióra częściej wychodziły bowiem naśladownictwa utworów polskich poetów i takim mianem najczęściej opatrywali oni swoje wiersze. Podtytuł „naśladowanie Karpińskiego” mają wiersze Aleksandra Skłabowskiego *Romans* (Склябовский 1819d: 93–95) oraz *Podróżny i strumień* (Склябовский 1819c: 241–244), mające genezę w wierszach Franciszka Karpińskiego *Przypomnienie dawnej miłości* oraz *Podróżny i strumień*, a także jego wiersz *Do jutrzeńki* (Склябовский 1819a: 220–223), wzorowany na liryku Adama Naruszewicza pod takim samym tytułem. W „Ukrainskim Wiestniku” znalazło miejsce ponad pięć wierszy powstałych z inspiracji polskich poetów oświeceniowych, wśród których największą uwagę przyciągał sentymentalista Karpiński. Jako „naśladownictwa” bywały nazywane także utwory prozatorskie, jak szkic Hułaka-Artemowskiego *Synonimy: zamyślenie i rozmyślenie* (Гулак-Артемовский 1819b: 73–79). Jak widać, publikacje w piśmie

którego, jak mówią kroniki, myszy zjadły (Нахимов 1815: 39), zawierający gorzką refleksję o żalonym losie władców. Nachimow, przez całe życie związany z Ukrainą Słobodzką, zmarł w 1814 lub 1815 roku w wieku niespełna trzydziestu trzech lat. W przedmowie do tego zbioru, w ciągu następnego dziesięciolecia wydanego jeszcze aż siedmiokrotnie – pięć razy w Moskwie i raz w Petersburgu, czytamy, że rozkwit twórczości Nachimowa nastąpił w czasie jego studiów na Uniwersytecie Charkowskim.

7 Jego tłumaczem był Nikołaj Lewicki. O tym, że otwiera on w czasopiśmie serię przekładów studentów, czytamy w przypisie redakcyjnym (Боржевский 1819: 339; por. Borzewski 1819: 77–91). Wymienioną w nim liczbę studentów uczących się języka polskiego – 80 osób – należy poddać w wątpliwość jako prawdopodobnie zawyżoną albo przynajmniej uznać ją za liczbę osób rozpoczynających naukę, nie zaś przystępujących do egzaminów końcowych. Według Michaiła Chałanskiego, w roku 1819 Hułak-Artemowski przyjął egzamin z języka polskiego od 13 studentów, rok później – już tylko od 7 (Халанский 1908: 16). Z zestawienia Artura Kijasa wynika, że ogólna liczba studentów Uniwersytetu Charkowskiego w 1820 roku (dane z roku 1819 nie są znane) wynosiła 195 osób (Kijas 2005: 223; por. Багалей, Сумцов, Бузескул 1906: 87, 156).

„Ukrainskij Wiestnik” z lat 1818 i 1819 dają wyobrażenie o trzech etapach w dziejach Katedry Języka Polskiego, od przygotowań, przez inaugurację działalności, do namacalnych efektów pracy.

oprócz przekładów i naśladownictw literatury pięknej (zresztą nie tylko polskiej, ale także np. francuskiej) w dwóch ostatnich rocznikach pisma znajdujemy przekłady – pióra Hułaka-Artemowskiego – mowy Wojciecha Anzelma Szweykowskiego (Швейковський 1818: 54–90), pierwszego rektora Uniwersytetu Warszawskiego, oraz rozprawy Jana Śniadeckiego *O filozofii* (Снядецкий 1819a: 182–220)⁸. Mniej wymagającą lekturę stanowiła przełożona również przez Hułaka-Artemowskiego „powieść kaledońska” *Ben-Gryanan* (Бен-Грианан 1819: 171–240; por. Ben-Gryanan 1819: 9–24, 31–48). O ile wiersze Karpińskiego ugruntowały stylistykę sentymentalną, o tyle ten utwór był zwiastunem nowych tendencji. Rostysław Radyszewski pisał: „literatura polska była dla ukraińskich autorów [...] źródłem mody literackiej: [...] Hułak-Artemowski opublikował swoje tłumaczenie jednej z pierwszych polskich powieści okresu preromantycznego, Ben-Gryanana [...], czym zapoczątkował w Ukrainie tendencje preromantyczne i romantyczne” (Radyszewski 2009: 193). Literatura polska, zresztą nie po raz pierwszy w dziejach, pośredniczyła w transferze nowinek z Zachodu na Wschód Europy.

Szeroko stosowaną praktyką przez redaktorów i autorów zamieszczanych utworów było opatrywanie ich dodatkowymi komentarzami w formie przypisów. Z taką sytuacją spotykamy się w przekładach *Mowy na obchód pamiątki Ignacego Krasickiego...* Dmochowskiego oraz – również pióra Hułaka-Artemowskiego – eseju Ignacego Krasickiego *Listy* (Красицкий 1819c: 272–282). Jest to jeden z trzech esejów biskupa warmińskiego z cyklu *Uwagi*, których tłumaczenia doczekały się publikacji na tych łamach: pozostałymi były *Krytyka* (Красицкий 1819a: 18–30) i *O piśmie* (Красицкий 1819b: 261–272). W przypisie do eseju *Listy* Fiłomafitski wyraził zdziwienie, że polski autor nie wspomniał o listach Paulusa Manutiusa, weneckiego humanisty z XVI wieku, posługującego się językiem łacińskim, jak stwierdził przybyły na Uniwersytet Charkowski z Jeny profesor Johann Baptist Schad, na podobnym poziomie do Cycerona i Pliniusza Młodszeo. Treść tego przypisu (choć nie samego eseju Krasickiego) nie spodobała się ministrowi oświaty Aleksandrowi Golicynowi, który już wcześniej, uznawszy poglądy Schada, zwolennika filozofii Friedricha Wilhelma Schellinga, za szkodliwe, podjął decyzję o jego usunięciu z uniwersytetu (zob. Баралеї 1904: 757, 759). Ten przykład pokazuje, że przypisy nie musiały zawierać dodatkowych wyjaśnień odnoszących się do danej pozycji, ale mogły rzucać światło również na stosunki panujące na uczelni i atmosferę wokół niej.

Powyższy przegląd poloniców w czasopiśmie „Ukrainskij Wiestnik” wypada zakończyć pięcioma wnioskami i dopełnieniami, dotyczącymi – pierwsze – materii językowej, trzy kolejne – powodów wyboru i źródeł pochodzenia poszczególnych publikacji, ostatnie – ich miejsca wśród innych poloniców tego okresu oraz specyfiki charkowskiego ośrodka polonistycznego.

8 Informację tę należy uzupełnić o dwie następne: po pierwsze, przekład rozprawy Śniadeckiego ukazał się w tym samym roku w czasopiśmie „Wiestnik Jewropy” (Снядецкий 1819b: 182–220), po drugie, w 1817 roku w Charkowie ukazało się książkowe wydanie *Jeografii, czyli opisania matematycznego i fizycznego ziemi* tegoż autora (tłumaczem był Paweł Kaniewiecki, w bibliografii *Nowy Korbut* omyłkowo nazwany Kawienieckim; zob.: Bibliografia literatury... 1970: 288). Wynika z tego, że recepcja dzieł polskich autorów dokonywała się równolegle w ośrodkach prowincjonalnych i stołecznych państwa rosyjskiego i że odbywała się też poza łamami wydawnictw periodycznych. O wydaniu *Jeografii, czyli opisania matematycznego i fizycznego ziemi* można dodać, że Michał Baliński wyrażał żal, że „tłumacz rosyjski nie wiedział o trzecim wydaniu tej geografii znacznie powiększonym” (Baliński 1865: 809).

Po pierwsze, wszystkie uwzględnione w powyższym zestawieniu publikacje powstały po rosyjsku. Charkowscy autorzy, zwłaszcza tłumacze utworów literackich i krytycznoliterackich, pozostawiali w nich jednak całe passusy czy pojedyncze słowa w języku polskim. Dotyczy to głównie incypitów przekładanych czy naśladowanych wierszy. „Łąko zielona! nie zwabisz mię więcej / ani pieszczony przedtem głos ptaszęcy” – oto początkowe wersy *Korydona* Karpińskiego, przytoczone przez Safonowa (Сафонов 1819: 96); tak brzmi natomiast pierwszy dwuwiersz z *Przypomnienia dawnej miłości* Karpińskiego, zacytowany przez Skłabowskiego: „Potok płynie doliną / nad potokiem jawory” (Склябовский 1819d: 93). Ten sam zabieg miał zastosowanie w twórczości ukraińskiejjęzycznej. Nikołaj Pietrow zauważył, że inicjalnym wersem bajki Krasickiego *Pan i pies* „Pies szczełał na złodzieja, całą noc się trudził” Hułak-Artemowski opatrzył pierwotnie własny wiersz pod tym tytułem, ale w jego wydaniach, w tym w piśmie „Ukrainskij Wiestnik”, wers ten był już pomijany (Петров 1884: 58, 60). Wyjaśnienia polskich słów, potrzebne do zrozumienia dawnych realiów, takich jak: „rachmistrz – щетчик” czy „klasztor – монастарь”, znajdujemy w artykule o Litwie (Нечто о Литве 1816: 246, 247).

Po drugie, dobór poloniców w kolejnych rocznikach ewoluował wraz ze zmianami w składzie współpracowników czasopisma i strukturze organizacyjnej oraz profilu dydaktycznym uniwersytetu. W latach 1816–1817 tematyka polska była podejmowana na marginesie rozważań na temat historii rodzimej. Celem samym w sobie prezentacja polskiej kultury i nauki stała się dopiero po włączeniu się do współpracy z pismem Hułaka-Artemowskiego i założeniu Katedry Języka Polskiego, które pociągnęły za sobą dalsze rozszerzenie autorskiego grona, tym razem obejmujące studentów. Wśród ostatnich czołowe miejsce przypadło Skłabowskiemu. Dopiero od drugiej połowy 1818 roku „Ukrainskij Wiestnik” zaczął być postrzegany jako czasopismo programowo zorientowane na popularyzację literatury i kultury polskiej, o czym świadczy list do redakcji Wasilija Anastasewicza (Анастасевич 1818: 115–123), autorytetu w Rosji w zakresie kultury polskiej, sytuujący niekojarzony dotąd z tą tematyką charkowski miesięcznik wśród stale podejmujących ją wydawnictw periodycznych petersburskich i moskiewskich.

Po trzecie, wraz z początkiem działalności lektorskiej i pisarskiej – zarówno oryginalnej, jak i przekładowej – Hułaka-Artemowskiego nastąpiło zróżnicowanie treściowe oraz formalne poloniców. Podjęta wyżej próba systematyzacji poloniców w „Ukrainskim Wiestniku” opierała się właśnie na tych dwóch kryteriach. Na plan pierwszy wysunął się podział na opracowania historyczne (jak wiemy, przeważające w dwóch pierwszych rocznikach) i publikacje literackie oraz naukowe, często o charakterze okolicznościowym (tworzące zasadniczy zrąb poloniców w ostatnich rocznikach). W grupie „literackiej” dokonano klasyfikacji rodzajowej i gatunkowej. Miesięcznik dawał wyobrażenie o dziejach literatury polskiej od średniowiecza do późnego oświecenia (z wyekspozowaniem tej ostatniej epoki) oraz przekładach i naśladownictwach wybranych dzieł eseistycznych, prozatorskich, poetyckich i krytycznoliterackich (w większości o proveniencji oświeceniowej). Podział na przekłady i naśladownictwa to kolejna możliwość uporządkowania poloniców, najtrudniejsza do przeprowadzenia ze względu na płynność granic między obiema grupami, wynikającą z panującej na początku XIX wieku „filozofii” przekładu, dopuszczającej dużą dozę swobody tłumacza. Osobne miejsce zajmują wśród charkowskich poloniców publikacje określane jako varia: listy do redakcji i recenzje nowości wydawniczych. Ostatnią grupę Janowski nazwał „zawiazkiem publicystyki” (Janowski 2004: 112).

Czwartą kwestią, która wymaga odniesienia się, są źródła pochodzenia utworów, które charkowianie tłumaczyli lub naśladowali. Ich wybór był decyzją przede wszystkim samego Hułaka-Artemowskiego, mającą związek z dostępnością polskich wydawnictw periodycznych i książkowych. „Figurują tu: Naruszewicz, Krasicki, Karpiński, Dmochowski, ks. Czartoryska, Szwejkowski, Jan Śniadecki oraz przygodne artykuły z «Tygodnika Polskiego» i «Dziennika Wileńskiego»” – pisał Janowski o zawartości miesięcznika (Janowski 2004: 115). Co ciekawe, publikacje pochodzące z „Tygodnika Polskiego” bynajmniej nie musiały wykazywać związku tematycznego z Polską i Polakami. Spod pióra charkowskich tłumaczy wyszły więc przekłady artykułów o klasztorze w miejscowości Soligny-la-Trappe we Francji (Монастырь 1819: 330–337; por. Klasztor 1819: 271–276) czy o Henryku IV (Флоретта 1819: 189–218; por. Floretka 1819: 251–272). Przy okazji warto zwrócić uwagę na krótki czas, który upłynął od ukazania się utworu w „Tygodniku Polskim” do opublikowania jego przekładu w „Ukrainskim Wiestniku”. Wybór padł na te utwory zapewne ze względu na ich atrakcyjną treść, zajmującą dla odbiorców, ale i przekazującą pewną naukę (nieprzypadkowo za motto do „Tygodnika Polskiego” służył przedostatni wers z księgi X *Myszei* Krasickiego: „Szczęśliwy kto wdzięk wraz z pożytkiem złączył”). O ile w przypadku publikacji zaczerpniętych z czasopism charkowscy redaktorzy zwykle zatroszczyli się o wskazanie źródła, o tyle w odniesieniu do utworów o książkowym pochodzeniu taka wskazówka z reguły się nie pojawiała. Wiersze Karpińskiego i Naruszewicza czy eseje Krasickiego trafiały do rąk charkowian w wyborach dzieł tych autorów, a ponieważ na przełomie XVIII i XIX wieku ukazało się ich wiele, powstaje pytanie, który trafił do ich rąk. Pozwoli odpowiedzieć na nie dopiero analiza tekstologiczna każdego wydania utworu z osobna.

Ostatni wniosek wynika z poprzednich, głównie drugiego. Z przeglądu zawartości pisma „Ukrainskij Wiestnik” (a także pozostałej części charkowskiej produkcji wydawniczej) wyłania się obraz Charkowa jako ważnego punktu na mapie ośrodków polonistycznych w państwie rosyjskim, dostarczającego czytelnikom rosyjskojęzycznym licznych przekładów dzieł pisarzy polskich oraz szczegółowej wiedzy o Polsce i Polakach. Jak pokazuje bibliografia przekładów rosyjskich literatury polskiej w opracowaniu Izaliny Kurant, wiele utworów przetłumaczonych (czy naśladowanych) przez charkowian nigdy później nie trafiało w Rosji na warsztat tłumaczy (Polska literatura... 1986), co oznacza, że „Ukrainskij Wiestnik” jest jedynym miejscem, w którym odbiorcy rosyjskojęzyczni mogą się z nimi zapoznać. Dotyczy to przede wszystkim esejów Krasickiego i wierszy Naruszewicza. Z pełnym przekonaniem można mówić nie tylko o specyfice poloniców charkowskich, polegającej na ich genetycznym związku z działalnością dydaktyczną na miejscowym uniwersytecie, ale również o fenomenie Charkowa jako ośrodka polonistycznego. W tej ostatniej kwestii nie chodzi tylko o sygnalizowane już zainteresowania regionalistyczne, charakterystyczne dla rodzącego się romantyzmu, które w naturalny sposób pociągnęły za sobą zainteresowanie zachodnim sąsiadem, ale także o to, że Charkowszczyzna (czy – szerzej – ziemia ukraińska) była miejscem, z którego wywodzili się wszyscy ówczesni popularyzatorzy kultury polskiej w Rosji: Hułak-Artemowski urodził się w Horodyszczu koło Czerkasów, Anastasewicz – w Kijowie, uczony niemieckiego pochodzenia Piotr Köppen – w samym Charkowie, a Iwan Łobojko – w Zołoczewie w guberni charkowskiej. Dwaj ostatni byli zresztą, tak jak Hułak-Artemowski, absolwentami Uniwersytetu Charkowskiego. W Charkowie przyszedł na świat również Michał Kaczenowski, przez pewien czas redaktor moskiewskiego czasopisma „Wiestnik Jewropy”, jednego z najbogatszych w polonica periodyków rosyjskich.

THE POLONICA IN THE PERIODICAL “UKRAINSKY VESTNIK” (1816–1819) – AN ATTEMPT TO SYSTEMIZE

SUMMARY The „Ukrainsky Vestnik”, a social-literary monthly, published in the years 1816–1819 in Kharkiv (Słobozhanshcyna), connected with the Kharkiv University. There were published in it the polonica (historical studies about the political Polish and East-Slavic connections, translations of the Polish literature and the literary critical studies, reviews of the new releases, letters to the editor on the Polish themes etc. – in total nearly 40 publications in Russian). In the years 1816–1817 the historical studies prevailed, while in the years 1818–1819 (after the foundation of the Polish Language Department at the Kharkin University in 1818) the translations of the Polish poetry and journalism of the Enlightenment (I. Krasicki’s essays, poems by A. Naruszewicz and F. Karpiński, F. K. Dmochowski speech about I. Krasicki etc.). The translators were the students (among others A. Skłabowski) and the Polish language teacher (P. Hułak-Artemowski). The source of the texts was among others the periodical “Kurier Polski”. Kharkiv became the important centre of the Polish studies in Russia in the 19th century.

LITERATURA

- / Baliński M., 1865, *Pamiętniki o Janie Śniadeckim, jego życiu prywatnym i publicznym i dziełach jego*, 1, Wilno, s. 919.
- / Ben-Grynanan..., 1819: [B.a.], Ben-Grynanan. Powieść kaledońska. *Tygodnik Polski*, 2, s. 9–24, 31–48.
- / Bibliografia literatury..., 1970: *Bibliografia literatury polskiej „Nowy Korbut”*, 6 (Oświecenie – hasła osobowe P-Ż. Addenda A-O), oprac. E. Aleksandrowska z zespołem, Warszawa, s. 647.
- / Borzewski A., 1819, Okolice Renu. List Antoniego Borzewskiego do Brunona Hrabi Kicińskiego. *Tygodnik Polski*, t. 1, nr 4, 25 stycznia, s. 77–91.
- / Floretka..., 1819: [B.a.], Floretka, czyli pierwsza miłość Henryka IV. *Tygodnik Polski*, t. 2, nr 24, 12 czerwca, s. 251–272.
- / Janowski L., 2004, *Uniwersytet Charkowski w początkach swego istnienia (1805–1820)*, Charków, s. 236.
- / Janów J., 1936, Dzieła Krasickiego na Rusi. *Pamiętnik Literacki*, 1/4, s. 193–213.
- / Kijas A., 2005, *Polacy na Uniwersytecie Charkowskim 1805–1917*, Poznań, s. 258.
- / Klasztor..., 1819: [B.a.], Klasztor La-Trappe. *Tygodnik Polski*, t. 1, nr 13, 27 marca, s. 271–276.
- / Petlak A., 2008, *Recepcja bajkopisarstwa Ignacego Krasickiego na Ukrainie w XIX wieku*, Łódź, s. 148.
- / Polonica zagraniczne: Dostęp: <https://www.bn.org.pl/bibliografie/bibliografia-narodowa/polonica-zagraniczne> [cyt. 2023-10-10].
- / Polska literatura..., 1986: *Polska literatura piękna od XVI do początku XX w. w wydawnictwach rosyjskich i radzieckich. Bibliografia przekładów oraz literatury krytycznej w języku rosyjskim wydanych w latach 1711–1975*, 2, oprac. I.L. Kurant, Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk – Łódź, s. 285.
- / Radyszewski R., 2009, Krótkie podsumowanie ukraińskiej polonistyki literaturoznawczej, *Postscriptum Polonistyczne*, 1(3), s. 191–200.

- / Trembecki S., 1784, *Gość w Heilsbergu*, Warszawa, s. nlb.
- / Анастасевич В. [В.А.], 1818, Письмо к издателям. *Украинский Вестник*, 12, октябрь, с. 115–123.
- / Багалеј Д., 1904, *Опыт истории Харьковского университета (по неизданным материалам)*, т. 2 (С 1815 по 1835 год), Харьков, с. 1204.
- / Багалеј Д.И., Сумцов Н.Ф., Бузескул В.П., 1906, *Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет его существования*, Харьков, с. 329.
- / Бен-Грианан..., 1819: [Б.п.], Бен-Грианан, каледогская повесть. *Украинский вестник*, кн. 5, май, с. 171–540.
- / Библиография..., 1816: [Б.п.], Библиография выходящих в Харькове книг. *Украинский вестник*, 1, январь, с. 137–142.
- / Боржевский А., 1819, Окрестности Рейна, перев. Н. Левицкий. *Украинский вестник*, 3, март, с. 319–339.
- / Введение..., 1817: [Б.п.], Введение в Малороссийскую историю. *Украинский вестник*, сентябрь, с. 249–271, октябрь, с. 3–11.
- / Вернет Ив., 1817, Мысли о Харькове. *Украинский вестник*, 8, октябрь, с. 184–194.
- / Гетман Хмельницкий..., 1816: [Б.п.], Гетман Хмельницкий. *Украинский вестник*, 1, январь, с. 7–21, 2, апрель, с. 3–19.
- / Гонорский Р., Филомафитский Е., Квитка Г., 1816, О подписке на новый журнал. *Вестник Европы*, ч. 85, № 1, с. 77–80.
- / Грибовский М., 1816, Исторические замечания о Малороссии от смерти Гетмана Хмельницкого до Полтавского сражения. *Украинский вестник*, апрель, с. 19–33, май, с. 151–168, июнь, с. 265–297.
- / Гулак-Артемовский П. [ъ...й...ъ], 1818а, Пан та Собака. Казка. *Украинский вестник*, 12, октябрь, с. 356–362.
- / Гулак-Артемовский П., 1818b, Суплика до Хрыцька К...ы. *Украинский вестник*, 12, октябрь, с. 363–365.
- / Гулак-Артемовский П., 1819а, Речь, в день открытия Кафедры Польского языка при Императорском Харьковском университете произнесенная Лектором оного... *Украинский вестник*, февраль, с. 129–161.
- / Гулак-Артемовский П., 1819b, Синонимы: задумчивость и размышление. Подражание польской прозе. *Украинский вестник*, октябрь, с. 73–79.
- / Дмоховский Ф., 1818, Речь, на случай совершения памяти об Игнатии Красицком – Архиепископе Гнезненском – произнесенная при торжественном Заседании в Варшавском Обществе Друзей Наук 12го Декабря 1801 года Франциском Дмоховским. *Украинский вестник*, 11, июль, с. 48–72, 12, октябрь, с. 283–327.
- / Квитка-Основьяненко Г.? [И-я Кв-ка], 1816, О Малой России. *Украинский вестник*, 1, февраль, с. 145–156, март, с. 304–314.
- / Киселев В.С., Васильева Т.А., 2015, „Под отечественным небом странствую с мирною душою”: образ Украины в русских травелогах начала XIX в. (В.В. Измайлов, П.И. Шаликов, А.И. Левшин). *Имагология и компаративистика*, 2(4), с. 20–42.
- / Красицкий И., 1819а, Критика (из соч. Красицкого), пер. П. Артемовский-Г...к [Гулак]. *Украинский вестник*, 7, июль, с. 18–30.
- / Красицкий И., 1819b, Нечто для сочинителей, пер. П. Ар-ский-Г. [Артемовский-Гулак]. *Украинский вестник*, 9, сентябрь, с. 261–272.

- / Красицкий И., 1819с, О письмах, пер. П. Ар-ский-Г. [Артемовский-Гулак]. *Украинский вестник*, 9, сентябрь, с. 272–282.
- / Лосиевский И., 1993, *Русская лира Украйны. Русские писатели Украины первой четверти XIX века*, Харьков, с. 224.
- / Монастырь... 1819: [Б.п.], Монастырь Ла-Тралл, пер. Н. Левицкий. *Украинский вестник*, июнь, с. 330–337.
- / Нахимов А., 1815, *Сочинения в стихах и прозе, напечатанные по смерти его*, Харьков, с. 194.
- / Нечто о Литве, 1816: [Б.п.], Нечто о Литве. *Украинский вестник*, 3, сентябрь, с. 241–248.
- / Объявление..., 1818: [Б.п.], Объявление. *Украинский вестник*, 12, октябрь, с. 124.
- / От издателей: [Б.п.], 1816, От издателей. *Украинский вестник*, 1, январь, с. 3–6.
- / Петров Н., 1884, *Очерки истории украинской литературы XIX столетия*, Киев, с. 458.
- / Русская периодическая..., 1959: *Русская периодическая печать (1702–1894). Справочник*, ред. А.Г. Дементьев, А.В. Западов, М.С. Черепанов, Москва, с. 835.
- / Сафонов Д., 1819, Идиллия. *Украинский вестник*, 4, апрель, с. 96–97.
- / Сборник..., 1866: *Сборник распоряжений по Министерству Народного Просвещения*, т. 1 (1802–1834), Санкт-Петербург, с. 988.
- / Склабовский А., 1819а, К Зарнице. (Подражание Нарушевичу). *Украинский вестник*, 15, август, с. 220–223.
- / Склабовский А., 1819b, *Опыты в стихах*, Харьков, с. 179.
- / Склабовский А., 1819с, Прохожий и Поток. (Подражание Карпинскому). *Украинский вестник*, 5, май, с. 241–244.
- / Склабовский А., 1819d, Романс. (Подражание Карпинскому). *Украинский вестник*, 4, апрель, с. 93–95.
- / [Снядецкий Я.], 1819а, О философии, перев. П. Артемовский-Гулак. *Украинский вестник*, 6, июнь, с. 285–329.
- / [Снядецкий Я.], 1819b, О философии. *Вестник Европы*, 11, июнь, с. 182–220.
- / Сочинения и переводы..., 1820: *Сочинения и переводы студентов Императорского Харьковского Университета, читанные 1819 года июня 30 числа по окончании экзаменов их*, Харьков, с. 121.
- / Университет, 1817: [Б.п.], Университет. *Украинский вестник*, 7, июль, с. 85–87.
- / Флоретта..., 1819: [Б.п.], Флоретта, или первая любовь Генриха VI, пер. А. Склабовский. *Украинский вестник*, август, с. 189–218.
- / Халанский Михаил Г., 1908, Опыт истории Историко-Филологического Факультета Харьковского Университета. *Историко-Филологический Факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1809)*, ред. М.Г. Халанский и Д.И. Балагей, Харьков, с. 5–400.
- / Швейковский [В.А.], 1818, Речь К.А. Швейковского, Ректора и Профессора Царского Варшавского университета, Каноника Катедры Плоцкой, перев. П. Артемовский-Гулак. *Украинский вестник*, 12, октябрь, с. 54–90.